

RICHARD A. MUSGRAVE

A PUBLIC FINANCE ÉS A FINANZWISSENSCHAFT HAGYOMÁNYAINAK ÖSSZEVETÉSE I.

A szerző, Richard Abel Musgrave (1910–2007) a huszadik század második felének egyik legjelentősebb német-amerikai közgazdásza. Ez a tanulmánya a fiskális elmélet két hagyományát veti össze: az egyik az angol nyelvű irodalomhoz köthető public finance, a másik pedig a német Finanzwissenschaft. Az összehasonlításra három fő szempont alapján kerül sor: (1) a közjavak és közösségi igények, avagy miért van szükség közszolgáltatásokra; (2) a bevételek forrásai és az adóalap eszméje; valamint (3) az adózási méltányosság és disztributív igazságosság a fiskális rendszerben. Ezek természetesen csak „mintadarabok”, az egyéb kérdéseket, mint az államadósság szerepe és a stabilizáció most mellőzi a szerző, sőt a két hagyományról átfogó képet is csak érintőlegesen nyújt. Mindazonáltal egyes lényegi különbségek nyilvánvalóvá fognak válni. A tanulmányt három részben közöljük.

1. KÖZJAVAK ÉS KÖZÖSSÉGI IGÉNYEK

Kezdjük az alapproblémával: miért van szükség az állami szektorra? Itt a legfeltűnőbb a két fiskális hagyomány közötti alapvető eltérés. Az angol hagyomány középponti kérdése, a piaci kudarcok korrekciója a közjavak kínálatával, már a XVIII. században felvetődött és a modern közösségi kiadások elméletének is sarkalatos pontja. A németben a „*Gemeinschaftsbedürfnisse*”, avagy a közösségi igény áll a középpontban, ami egészen a kameralista kezdetekig nyúlik vissza, és elvezet az 1880-as, 90-es évekhez, amikor a *Finanzwissenschaft* elérte a csúcspontját.

1.1. AZ ANGOL HAGYOMÁNY

A *public finance* Adam Smith-től kezdve megmaradt a felvilágosodás természeti rendre vonatkozó felfogásánál, azaz hogy a társadalom önérdékkövető egyénekből áll. A piac, egy láthatatlan kézként képes azonban biztosítani a harmonikus kimenetelt. Noha az egyének jelentik az alapot, ami köré az intézmények rendeződnek, a kormányzatra két szempontból is szükség van: egyrészt, hogy lefedtesse a piac működését szabályozó törvényeket, másrészt pedig korrigálja a piaci kudarcokat.

1.1.1. A klasszikusok

Már a kezdetektől ismert, hogy a piaci kudarc jelenti a kulcsproblémát, ám több mint egy évszázadig tartott e jelenség következményeinek tisztázása.

A szerző köszönetet mond a segítő kommentárokért N. Andel-nek, O. Gandenberger-nek, K. Häuser-nek, C. Roskamp-nak, B. Schefold-nak és K. Smith-nek.

1.1.1.1. Adam Smith. A merkantilista politikáról és az állam meggazdagodásáról írt kritikáját követően Adam Smith előadta a „természetes szabadság nyilvánvaló és egyszerű rendszerét (amely) önszántából alapítja meg önmagát”, minden kormányzati korlátozás nélkül [1776, II. kötet, 180]. A versenyző piacon a „láthatatlan kéz” a forrásokat a közös jó kiszolgálása felé tereli, a kormányzat kötelessége a „magán személyek iparkodásának felügyelésében” merül ki. A természetes szabadság rendszere azonban a feladatok széles körét hagyja az uralkodóra. Ide tartozik három kötelesség, amelyek „csakugyan nagy fontosságú kötelességek, ám világosak és közérthetőek” [180. old.].

A társadalmat meg kell védeni a külföldi támadásoktól, illetve a társadalom minden egyes tagját meg kell védeni a mások által okozott igazságtalanságtól. Ezen túl a kormányzatnak biztosítani kell bizonyos intézményeket és közműveket.

Az alapfokú oktatás közügy. Smith korában, bár sokan támadták a felsőoktatás közfinanszírozását, arra hivatkozva, hogy lustasághoz és visszaélésekhez vezet, az alapfokú oktatását mégis általánosan elfogadták. Enélkül a munkamegosztás specializált hozzáértéshez vezet, amelyet a dolgozó nép „szellemi, szociális és harci erényének költsége által ér el” [1776, II. kötet, 264]. A kormányzatnak meg kell előznie ezt a folyamatot, mind erkölcsi, mind gazdasági és katonai okokból. Azon érv, hogy az oktatás externáliákat hoz létre, csak hallgatólagosan jelenik meg, a közszolgáltatások explicit kritériuma legtisztábban a közművek területén elismert.

„A harmadik és egyben utolsó kötelessége a szuverén uralkodónak vagy nemzetnek azon közintézmények és középületek létesítése és fenntartása, amelyek noha hatalmas előnyt jelentenek egy nagy társadalomnak, természetes módon a profit nem fedezné a költségeket egyes személyek, illetve néhány személy esetén, és ezért nem várható el, hogy egyes személyek illetve néhány személy létesítse és fenntartsa azokat” [210–211. old.]. Smith felismeri, hogy a piac megbukik bizonyos javak szolgáltatásában, ám nem elemzi, hogy ezen költségek miért nem térülnek meg. Nem hivatkozik Hume korábbi írására sem arról, hogy miként egyezhet meg egy legelő kikapnázásában két szomszéd, míg ezer ember esetén ilyen megegyezés már nehezen képzelhető el, hiszen mindenki a másikra próbálja hárítani az összes terhet. Hume szerint „ily módon hidak épülnek (...) kormányzati gondoskodásból, amely, noha emberekből áll és ki van téve az emberi gyengeség mindenféle formájának, az elképzelhető legszövevényesebb találmányon keresztül mégis olyan művé válik, amely bizonyos fokig mentes minden efféle gyengeségtől” [Hume, 1739: 539]. Noha a közjavak problémájának precíz megfogalmazása csak sokkal később jelent meg, az alapokat már ekkor lefektették.

1.1.1.2. John Stuart Mill. Mill, akárcsak Smith, úgy tartotta, hogy „a laissez-faire gyakorlatától való minden eltérés, hacsak nem valami nagyobb jó érdekében történik, biztosan rossz” [Mill, 1848, 314]. Ahogy Smith, ő is talált azonban fontos kivételeket. Ezek a kormányzat közönséges feladatait foglalják magukban, mint például a jogrendszert, amely a laissez-faire rendszerének biztonsági előfeltételeiről gondoskodik. Emellett „számtalan olyan eset létezik, amelyben a kormányzatok általános érvényűen hatalmat színlelnek és végrehajtanak olyan feladatokat, amelyekhez nem mutatható fel semmilyen indok, kivéve azt az egyszerűt, hogy hozzájárulnak az általános kényelemhez” [150. old.]. Ezen feladatok közé tartozik nemcsak a pénzverés,

hanem a hidak, világító tornyok és gátak építése is. Ezek olyan „ügyek, amelyekben a jogi beavatkozás kívánatos, nem azért, hogy felülbírálja az egyéni ítéletet, hanem hogy életbe léptesse azt az ítéletet: az egyének ugyanis képtelenek lennének hatályba léptetni azt egyetértés nélkül, amely egyetértés nem is lehetne hatékony, amíg a törvény nem érvényesíti és szentesíti” [329. old.].

A beavatkozás igazolt lehet Mill szerint akkor is, amikor az egyének nem ismerik fel igazi érdeküket. A tanulatlan alulértékeli az oktatás hasznát, emiatt az oktatás iránti kereslet elégtelen lesz és közszolgáltatásért kiált. A gyermekek nem cselekedhetnek úgy, ahogy nekik tetszik, a társadalomnak meg kell védenie őket. Továbbmenve: az állami beavatkozás során „fontos közszolgáltatásokat valósítanak meg, amelyek megvalósítása egyetlen egyénnek sem állna érdekében, illetve nincs olyan mértékű díj, amely természetes vagy spontán módon arra késztetne valakit, hogy megvalósítsa azt” [342. old.]. Különböző illusztrációk adódnak: egy felfedezőút, tudományos kutatás vagy a világítótornyok jelentős közösségi értéket eredményezhetnek, a belőlük származó haszon megtérítése azonban mégis csak nagy nehézségek árán kérhető számon a haszonélvezőktől.

A korai hozzájárulások Hume-tól Smith-en át Mill-ig jó alapot biztosítottak:

1. felismerték, hogy a közjavak biztosítása találkozik az egyéni szándékkal;
2. megértették, hogy a piac, noha hatékony a magánjavak biztosításában, kudarcot vallhat a közjóságok szolgáltatásában;
3. a kudarc oka, hogy az egyéni haszonélvező nem zárható ki;
4. ennek következtében a kormánynak kell megjelennie a közszolgáltatásokkal, amelyeket adókból finanszíroz. Ekkor még nem ismerték fel, hogy a közjóságok fogyasztása nem versengő – ilyen esetekben márpedig akkor is állami beavatkozásra van szükség, amikor a fogyasztók kizárása megoldható.

1.1.2. Az átmenet

Az ígéretes kezdet ellenére közel egy évszázadig elmaradt annak elemzése, hogy egyes javak esetén miért is van szükség kormányzati beavatkozásra. A figyelem az adózás felé fordult, a költségvetés kiadási oldala azonban homályban maradt. Egy elszigetelt hivatkozás a világítótorny problémára visszatért *Sidgwick-nél* [1883: 412], aki újra feljegyezte, hogy a magánkezdeményezések kudarcra vannak ítélve, ha szolgáltatásuk hasznait nem sajátíthatják ki. *Marshall* átfogó művében, a *Principles-ben* [1890] sem fordított figyelmet arra, hogy miért lehetnek szükségesek a közszolgáltatások. *Bastable Public Finance* című munkája [1892], a korszak fő fiskális szövege, történelmi távlatból foglalkozik a kiadásokkal a német szerzők stílusában, szükségességük miértjének szisztematikus keresése azonban nála is elmarad.

Pigou az Economics of Welfare-ben [1920: 183] közel járt ahhoz, hogy újra megnyissa a kérdéskört, amikor kimutatta a magán és a társadalmi határtermék közti eltérést, azaz amikor egy személynek teljesített szolgáltatás kárára van valaki másnak. Az externális költségekkel foglalkozik, ám tükörképüket, az externális hasznokat, illetve a közjavakhoz való kapcsolódást nem vizsgálja. Későbbi tanulmánya, *A Study in Public Finance* [1928] szinte teljesen az adózásról szól, a közösségi kiadásoknak csak egy rövid rész jut benne: a kiadásokat addig kellene növelni, amíg a társadalmi határhaszon egyenlővé nem válik a társadalmi határköltségekkel, és különbséget kell

tenni az alap és a transzfer kiadások között. Csak egy kurta megjegyzéssel járul hozzá a kérdéshez, hogy mikor és hol szükségesek az alapkiadások: akkor van rájuk szükség, amikor a szolgáltatásokat nem lehet „kivitelezni egyéni fizetés ellenében” [49. old.]. A kiadásokat addig a szintig kell emelni, ahol a határmegelégedettség és a határkölttség megegyezik, mind a közösség egészénél, mind az egyes embereknél. Ám például a hadihajókat nem egyénileg használják fel, és bármely egyén hozzájárulási hajlandósága függeni fog attól, hogy mások mennyit adnak a közösbe. Ennélfogva „a kormányzatnak, az állampolgárai közös ügynökeként intézkedve, kényszerrel kell alkalmaznia rajtuk egyénekenként” a szükséges pénzkészlet biztosítására [52. old.]. Úgy tűnik, a nem-versengő fogyasztás természete rejtőzik a felszín alatt, de ez nincs következetesen kibontva. A későbbi közpénzügyi szövegek sem vállalkoznak arra, hogy tisztázzák a közjavak természetét és a közszolgáltatás szükségességének miertjét.

Hume, Smith és Mill ígéretes kezdetét követően a közkiadások elmélete tehát megfakult. A csaknem egy évszázaddal későbbi reneszánszáig a közpénzügyek témaköre leszűkült az adózás közgazdaságtanává. Az adók és a kiadások közti kapcsolat, Smith korai modelljének egy lényeges és bölcs vonása, elveszett.

1.1.3. Közjavak

A XIX. század utolsó évtizedeiben kontinentális szerzők egy csoportja – többek között *Sax* [1887, 1924], *Mazzola* [1890], *von Wieser* [1889] és *Wicksell* [1896] – vállalkozott arra, hogy felhasználja a közjavak elméletéhez a határhaszon-elemzés újonnan kifejlesztett eszközét. Mivel azonban ezen úttörő munkák zömmel németül és olaszul születtek [Buchanan, 1962], nem igazán jutottak el az angolszász szerzőkhöz. Ez abból a szempontból különösen sajnálatos, hogy az új nézetek arányosan illesztik össze Adam Smith szellemét a magánigényeket kielégítő közjavakkal.

Csak az 1930-as évek végén került be az angol nyelvű irodalomba a modell, ez alkalommal amerikai szerzőkön keresztül. Mivel tanulmányaimat Németországban kezdtem, magam is megismerkedtem annak idején az új irányzat mondanivalójával és komparatív előnyömet kihasználva belőle írtam doktori disszertációm. Bízom benne, hogy a *Wicksell-Lindahl modellről* született első tanulmányomnak [1938] volt némi szerepe abban, hogy a Harvardon éppen akkor végző *Paul Samuelson* figyelmébe került a téma. Ezt követte *Bowen* könyve [1948] és néhány másik hozzájárulás, amelyek megteremtették a modern kiadáselmélet alapjait. Két fő felfedezést kell kiemelni: (1) a közjóságok nem-versengő természete megváltoztatja a hatékony erőforrás felhasználás feltételeit, és (2) a preferencia-kinyilvánítás politikai folyamata szükséges lehet, hogy legyőzzük a potyautas magatartást.

Samuelson az első témakörre, a hatékony erőforrás-felhasználás kérdésére koncentrált, egy mindentudó „játékvezetőt”, illetve ismert fogyasztói preferenciákat feltételezve. Híres tanulmányában¹ [1954] megfogalmazza, hogy a nem-versengő javak melletti hatékony erőforrás-felhasználás feltétele, hogy a transzformációs határráta megegyezzen a fogyasztási helyettesítési határráták összegével. A „játékvezető” ekkor megállapítja a magán- és közjavak optimális keverékének hatékony határfelületét,

¹ A közkiadások tiszta elméletének magyar fordítását folyóiratunk I/1-es számának Klasszikusok rovatában közöltük (a szerk.).

amely fogyasztók közötti lehetséges felosztási vektort tartalmaz. A következő lépésben az optimum optimumát határozzuk meg, a társadalmi jóléti függvény igénybevételeivel. A megoldás így szimultán határozza meg a magán- és közjavak keverékét, valamint az egyének közötti jólét elosztását. *Lindahl* árazási megoldása (ld. később) egy lesz az ezen feltételeknek megfelelő kimenetek között. Samuelson formalizálása ily módon tekinthető *Schäffle* korábbi, arányos megelégedettség törvényének (ld. később), és Pigou formalizálásának precíz újrafogalmazásaként.

Wicksell viszont a második témakörre koncentrált, azaz a potyautas magatartás preferencia-kinyilvánításon és szavazáson keresztüli legyőzésére. Lefektették tehát a közösségi választás költségvetési elmélethez való alkalmazásának alapjait, és ezzel a fiskális problémák vizsgálatának egy új aspektusát, mely egyre nagyobb szerepre tett szert a későbbi évtizedekben az amerikai szakirodalomban [Buchanan és Tullock 1962].

1.2. A NÉMET HAGYOMÁNY

Most félretesszük az angol nyelvű hagyományt, és német megfelelőjének meglehetősen eltérő sajátosságai felé fordulunk.

1.2.1. A környezet

Kezdjük talán a filozófiai környezetben megfigyelhető jelentős eltérésekkel. Az angol szerzők Locke és Hume individualizmusából indulnak ki, ahol a társadalom is az egyéni érdekek védelmére szerveződik. Megjelentek ugyan az államról alkotott szerves nézetek (lásd például *Burke* és *Spenser*), ám nem hatoltak be a közgazdaságtanba. A közszolgáltatások szükségességét a közjavak azon sajátos jellemvonásaival magyarázták, melyek nem tették lehetővé a piaci megoldást. A németek azonban másképp közelítették meg a témát. *Kant* emberi szabadság koncepciója, a tulajdon szentségéről és az állam minimális szerepéről alkotott nézetei ugyan közel álltak Locke-hoz, ám nem az ő megközelítése volt az uralkodó. A romantika előretörése, és a XVIII. századi racionalizmus elutasítása egész másfajta társadalomképet szült: az egészre koncentrált a részek helyett (lásd például *Fichte*, *List*, *Schelling*, vagy akár *Hegel*). Azzal, hogy az államnak és a közösségnek saját szükségleteik vannak, a versengő és nem-versengő javak közötti technikai felosztást ellensúlyozta a filozofikusabb, közösségi és magánszükséglet megkülönböztetése.

Ez a perspektíva a katedralista eredetű „Finanzwissenschaft”-on alapult. Feudális berendezkedésű államokban a legfontosabb tényezők az uralkodó szükségletei és az udvartartás irányításának módja, így a figyelmet sokkal inkább az adminisztráció gyakorlatára kellett fordítani az elméletek és elvek helyett. Mindamellet a XVIII. századi szerzőknek volt érzékük ahhoz, hogy mik lehetnének az államvezetés céljai. Az uralkodó gazdagítása fontos, ám nem az egyetlen cél. Nagyobb cél a társadalom boldogsága („Glückseligkeit”), beleértve az udvart, a közintézményeket, az államot és polgárainak jólétét, amelyek egyike sem önmagában, hanem az egész részeként tekintendő [Schefold 1993]. Figyelmet érdemel még a német igazságszolgáltatás sokszínűsége, és a következetes törekvés az egyesítő nemzetállamra. A német Finanz-

wissenschaft pontosan a bismarcki birodalomegyesítést követő évtizedekben virágzott.

Angliában a nemzetállamot természetesnek vették, a public finance a közgazdaságtan főáramával együtt és annak részeként fejlődött, nem önmagában. A public finance-szel foglalkozó fejezeteket mind Smith, mind Mill a termékárak és tényezőjövedelmek elmélete mentén fejtette ki. *Ricardo* incidenciavizsgálata gyakorlat volt a mikro gazdasági elméletben. Marshall az értékelmélet szerves részeként foglalkozik az adózással [1890: 870], és a kvázi-járadék, valamint a fogyasztói többlet fogalmát erre hivatkozva illusztrálja. *Bastable-t* [1892] megelőzően nem létezett összefoglaló szakszöveg a témáról. Azután is csak elvétve születtek írások, ideértve Pigou-t [1928], *Daltont* [1936] és *U. Hicks-et* [1947]. Közülük egyedül Pigou könyve jelentett nagyobb hozzájárulást. Az előrehaladás a public finance-ben nagymértékben tükrözte a gazdasági fejlődést.

A „Staatswirtschaftslehre-vel” (államháztartástannal) és a politikai elmélettel egységben fejlődve a Finanzwissenschaft közel állt a történeti iskolához és annak társadalomtudományi nézeteihez [Teschmacher, 1928: 423]. A public finance-szal összevetve ez gazdagabb keretet jelent, és így a Finanzwissenschaft kevésbé merev is. A központi kérdés szerepét itt nem a magán- és közjóságok közötti technikai elhatárolás jelenti, hanem az állami szerep és az egyének, mint a közösség tagjának szerepe közötti filozofikusabb összefüggés. Nem meglepő mindezek után, hogy a „filozófia behatolása révén a német irányzatot kevésbé jellemzi az a gyakorlatias tudat, ami az angolt” [Menger, 1923, 246]. A Finanzwissenschaft-ot ennek megfelelően úgy jellemezték, mint eredeti nemzeti terméket, a német szellem egy különösen karakterisztikus megjelenését [Meisel, 1926, 246]: „ureignes nationales Produkt, eine Eigenart deutschen Geistes”. Az angol hagyományban az állam egy „szerelő”, aki kijavítja a piaci kudarcokat, ezzel szemben a német egy misztikus és dicső szerepet szán neki [Neumark, 1961: 87]. A gond az, ahogyan majd később látni fogjuk, hogy miként válasszuk külön ezt a vonását a közösségi gondok bölcs engedményétől.

1.2.2. Egy szerves rendszer

A XIX. század elején *Adam Müller* előterjesztette érett és szerves rendszerét. *Die Elemente der Staatskunst* [1809] című művében nem egyének közötti megállapodásként értelmezi az államot, hanem az emberi ügyek összességéeként: „die Totalität der menschlichen Angelegenheiten” [1. kötet: 48]. Az emberi kapcsolatokban az együttműködésen, a közösségen és az értékteremtés folyamatán van a hangsúly, nem a versenyen és cserén. „Egy dolog értékét az államban és annak folytonos megújításában játszott szerepe határozza meg”. („Der Wert einer Sache ist die Bedeutung derselben im Staate und für die ewige Verjüngung des Staates”) [Spann, 1930, 101].

A társadalom által az államnak fizetett adók annak a láthatatlan szellemi tőkének („unsichtbares geistiges Kapital”) a hozamai, amelyet az állam biztosít, és ami által gazdasági erőfeszítésekre készíti az egyéneket [Müller 1809, 2. kötet: 445]. Ebben a szellemben az adók „szent hozzájárulásként” („heilige Beiträge”) [2. kötet, 56. old.] is felfoghatóak. Visszatérve a középkori gondolkodáshoz, az ember egy szerves egész részének tekintendő, nem különálló és független tényezőnek. Ezen előfeltételt elfo-

gadva, az állami szerepvállalás, mint a magánszükségletek kielégítésének előmozdítója, nem jelent meg.

1.2.3. Átmenet

Von Hermann, a korai szerzők legáthatóbbja, a „Bedürfnisse” avagy a szükségletek kimerítő elemzését nyújtotta. Világos különbséget tett az egyéni vagy személyi, és a kollektív vagy közösségi szükségletek („Gemeinschaftsbedürfnisse”) között. Az utóbbi tartalmazza azon egyéni szükségleteket, amelyeket kollektív intézmények hoznak létre, mint a közösség céljaihoz feltétlenül kapcsolódó valódi kollektív szükségleteket („wahre Kollektivbedürfnisse, die sich auf Zwecke der Gesamtheit als socher beziehen müssen”). A kormányzat így két útra lép, az egyikén válaszol a piaci kudarcokra, a másikon azonban túllép a piaci környezetet. Született tehát egy tiszta határvonal, később azonban ezt nem követték nyomon és nem fejlesztették tovább [1832: 95]

Más korai írások, ideértve *Jakob-ot* [1821] és *Rau-t* [1837], hidat építettek a smith-i és a romantikus nézetek közé. *Dietzel* [1885], Müller víziójához visszatérve, az államot, mint az „immateriális tőke” előállítóját látta, amely ezáltal hozzájárul a magánszektor prosperálásához. Ez jól harmonizált a közhitelek produktív szerepéről szóló korai makroökonómiai elméletekkel.

1.2.4. A triász

E korai hozzájárulásokon túlhaladva megérkezünk a XIX. század utolsó évtizedeihez és a német Finanzwissenschaft „aranykorához”, a *von Stein, Schäffle* és *Wagner* által alkotott triászhoz [Meisel 1926: 289; von Beckerath 1952: 416]. A céljuk egy önálló rendszer megteremtése volt, megmutatva az állam fiskális szerepét az általános elvektől az intézményi részletekig. Müller nézete az államról, amelyben az a közszükségletek végső alárendeltje, gyengült, ám az egyének, mint a közösség tagjai és a közösségi szükségletek alárendeltjei, szerepe megmaradt különböző formákban, megkülönböztetve a magánszerepektől és a magánszükségletek érzékelésétől.

1.2.4.1. Lorenz von Stein. „Kein tieferer Geist als Stein hat sich in Deutschland mit der Finanzwissenschaft beschäftigt” – nincs a közpénzügyekkel foglalkozó alaposabb elme Németországban, mint Stein [von Beckerath 1952: 425]. Von Stein a *Lehrbuch der Finanzwissenschaft* [1885] négy kötetében vizsgálta a közpénzügyeket az állami közigazgatás és történelmi változás elméleteinek átfogó összefüggésében.

Az állam szerinte az emberi együttélés kifejezése, az egyének szövetsége, amely azonos az emberi közösséggel, ám nem azonos a társadalommal [von Stein, 1885a: 5–6]. Az állam eszméje önmagában időtlen, míg formája változik. Hegeli módon nézve nem más, mint a társadalom és a közösség közötti küzdelem, ami végül polgári társadalomhoz vezet („staatsbürgerliche Gesellschaft”), ahol a kettő harmonikus egységben békél meg. Az állam ekkor válik annak az általános személyiségnek rendjévé, amelyben egyrészt mint minden egyes egyén legmagasabb egysége, másrészt mint a személyes önrendelkezés legmagasabb formája jelenik meg („diejenige Ordnung der

allgemeinen Persönlichkeit, in welcher die letztere als höchste Einheit aller Einzelnen, und andererseits als höchste Form der persönlichen Selbstbestimmung erscheint“) [1885a: 53]. Az állam fejlődésének üteme egyes polgárai által meghatározott [1885a: 25]. Ahogy kialakul a polgári társadalom, a közösségi és magánszükségletek harmóniában egyesülnek [1885a: 24].

Az állam fiskális funkciójában tartalmazza a közösségi élet minden formáját, az állam és a magánszektor közti kapcsolatok nélkülözhetetlenek mindkettő fennmaradásához. Kétségtelen, hogy az állam közösségi ténykedése jelentősen támogathatja az egyéneket tőkefelhalmozási céljaik elérésében („Denn es ist kein Zweifel, daß jede Wirtschaft der großen Funktionen der Gemeinschaft bedarf, um ihren Zweck, die Kapitalbildung, für jeden Einzelnen zu erreichen“) [1885a: 25]. Hogy önmagát fenntartsa, az államnak reprodukálni kell az alapját; és hogy ezt elérje, biztosítania kell a tőkét, amin a magángazdaság alapszik. A vállalkozó számára a közszolgáltatásokért fizetett adó a termelési költség része.

A korábbi társadalmi formák bevételnövelési szemléletétől eltérően az adózás ezen „reproduktív felfogása” a fejlődés egy magasabb állapotát tükrözi. „Azon általános szükségszerűség, hogy az emberek hozzájárulnak a közösségi élethez, tehát nem az egyén választásán alapul, hanem az állam személyiségének és ikerformájának, a közösségnek és az egyes egyéneknek a természetén; az adózás fogalma azonban csak az állam eszméjével merül fel”. („Die allgemeine Notwendigkeit des Beitrags des Einzelnen an das Leben der Gemeinschaft beruht daher nicht auf der Willkür des Einzelnen, sondern auf dem Wesen der Persönlichkeit und ihrer Doppelgestalt, der Gemeinschaft und des Einzelnen; der Begriff der Steuer dagegen entsteht erst mit der Idee des Staates“) [1885b: 349]. Von Stein történelmi áttekintésében *Schumpeter* későbbi „Steuerstaat” elképzeléséhez hasonló víziót vázol fel [Schumpeter, 1918].

Von Stein az államháztartás kiadási oldalát is vizsgálja annak történelmi összefüggésében. A közszolgáltatások evolúciója a természetbenitől a készpénzes lebonyolításig hasonló az adózáséhoz. A vezetés gazdasági elvei kialakultak [1885b: 92–97]. Közöttük a legfontosabb a költségek újratermelésének követelménye. A költségvetéseknek terjeszkedni kellene, ám nem mérhetetlenül, hanem amíg az állam hozamot realizál tőkebefektetéseiben, valamint az adminisztráció kiadásain, amely általában fokozatosan a gazdaság tőkéjéhez adódik. „Ez magában foglal olyan feladatot, amelyet az egyes egyének nem tudnak teljesíteni saját erőfeszítéseik révén” („weil der Einzelne als socher die Aufgaben durch individuelle Ausgaben gar nicht erfüllen kann“) [1885b: 97]. A szerző azonban nem tesz kísérletet arra, hogy megvizsgálja, az egyéni cselekvés miért nem hatékony. A kiadási oldal prioritásainak meghatározását a Finanzwissenschaft az államférfira bízta. Az előrejelző költség-haszon elemzés, amit von Stein „höhere Kameralistik”-nak hív, nem célokat értékel, hanem adott programok költségét minimalizálja [1885b: 99].

Az angol szemlélet fő gyengesége a némethez képest, hogy csak a közgazdaságtan alapult. Ennek eredményeként az angol public finance nem volt képes felépíteni az államgazdaság egy tudományos rendszerét („wissenschaftliches System der Staatswirtschaft”), vagy a pénzügyek egy sajátos tudományát („eine eigentliche Finanzwissenschaft”) [1885a: 141–142]. Dicséretes azonban, hogy a német szemlélet az állam elméletén alapul és a piac közgazdaságtanától elkülönül [1885a: 138; 1885b: 89]. Itt említendő meg, hogy a német „Wissenschaft” az angol „science”-től eltérően

lefed minden tudományos tevékenységet, és nem hordoz természettudományos orientációt.

Von Stein filozofikus és történelmi megközelítése lehetetlenné tesz bármilyen kézenfekvő összegzést. Marxhoz hasonlóan az egymásnak ellentmondó erők hegeli feloldását kínálja, a közösségi és egyéni normák összekapcsolása révén. Végül is az emberek számítanak, ám az állammal való kapcsolatuk nem egy egyszerű ellenszolgáltatás. Ezt von Stein közösség és társadalom dichotómiájának átfogóbb összefüggésében kell nézni, és abban az egyének „kettős szerepét”. A „miként biztosítsuk a világitótornyot” kérdés, az angol hagyomány középpontja, utat enged az egyén, a társadalom és az állam közötti kölcsönhatás filozofikus felfogásának.

1.2.4.2. Albert Schäffle. Amíg von Stein az állam filozofikus modelljére épített, Schäffle, a biológia analógiájára úgy tekintette a társadalmat, mint egymásra ható organizmusok halmazát, amelyek mindegyikének megvan a maga feladata, ám képtelen érvényesülni az egész nélkül. A társadalom fejlődését történelmi távlatból kell tekinteni, amelyben az ember, mint „erkölcsi” tényező tűnik fel, fizikai és szellemi állapotának emelkedését keresve. Schäffle méltatja Smith-t, hogy az együttérzést megengedve jelenítette meg az egyént az *Erkölcsi érzelmek elméletében* [1759], de bírálja, amiért ezt *A nemzetek gazdagságában* [1787] lecserélte az önérdékkövetésre. Mivel az ember nem egyedül él, hanem a társadalom részeként, a két motiváció kiegészíti egymást [Schäffle, 1861: 291].

„Az állam célja a közösségi érdekek megvalósítása, amely érdekek kizárólag közös és egységes működésen keresztül találkoznak” („Der Zweck des Staates ist die Wahrung aller gemeinsamen und nur gemeinsam durchsetzbaren Interessen des Gemeinwesens durch Veranstaltung einheitlichen Wollens und Handelns”) [1896, 433]. Az államnak gazdaságosan kell működnie, „ám saját útján cselekedve gyakran ér el hasznot olyan területeken, ahol a magánvállalat gazdaságtalan lenne” („aber der Staat mit seiner Art zu wirken, erzielt oft reinen Nutzen, wo die Privatspekulation keinen reinen Nutzen erreicht, d. h. wo jede Privatunternehmung unterwirtschaftlich wäre”) [1873: 109]. Az államnak be kell lépnie, mivel a közösségi szükségletek (Gemeinbedürfnisse) „nem biztosíthatóak a közösség egyes tagjai által”. („nicht bruchstückweise durch die einzelnen Mitglieder der sittlichen Gemeinschaft beigetragen werden können”) [1873: 113]. Az állam hozamra tehet szert „olyan helyzetekben, ahol a magángazdaság nem érhet el nettó jövedelmet”, „wo die Privatspekulation keinen reinen Nutzen erreicht” [1873: 113]. Ezen helyzetek fontosságát figyelni meg anélkül, hogy megvizsgálná, miért bukik meg az egyéni cselekvés.

Mint minden gazdasági tevékenység esetén, az állami takarékoságból származó haszon meg kell, hogy haladja a költséget, és az erőforrások hasznosítása megosztandó a magán és közszükségletek arányában. El kell érni az egyensúlyt a magán és közösségi igények között [1873: 111], ám némely szükséglet nincs minden egyén javára. Az adózással az egyén nem pusztán az állami tevékenység hasznaiért fizet, hanem egy történelmileg és térbelileg feltételekhez kötött közösség nagyobb fejlődéséhez is hozzá kell járulnia. Az állam a magasabb személy az egyén fölött („In der Steuer hat der Einzelne nicht rein seinen Genuss am Staate zu bezahlen, sondern zu der wirtschaftlichen Herbeiführung der höchsten Ge-

samtentwicklung einer geschichtlich und räumlich zusammenhängenden grossen Gemeinschaft beizutragen. Der Staat ist die höhere Persönlichkeit über dem Einzelnen”) [1873: 109].

Ahogy von Stein-nél is, az egyének megőrzik a központi szerepet és a magánéletük tiszteletben tartandó, de ez nem minden. Vannak közösségi igények is, amelyekkel összhangban kell lenni. Az egyének a politikai folyamaton keresztül hozzák meg döntéseiket, ám nem ellenszolgáltatás-alapon, mint a magánszükségleteknél.

1.2.4.3. Adolph Wagner. Wagner, a triász legbefolyásosabb tagja, az állam fiskális szerepét két fő művében vizsgálta, a *Grundlegung der Politischen Oekonomie*-ben [1892: 1893] és a *Finanzwissenschaft*-ban [1883: 1890]. A fiskális elvek gondosan kidolgozott, történelmi és intézményi szemléletű irányzatát fejlesztette ki.

Wagner szintén elveti az angol modellt, beleértve a középpontjában álló önérdék követő egyént, valamint a mechanikus, racionális és történelmietlen szemléletet. Közösségi („gemeinschaftliche”) szemléletében az egyén a közösség egy tagja, amely korlátozza az egyén szabadság- és tulajdonjogait [1892: 9]. Kantnak az államról alkotott „Schutzzweck” (védelmező cél) fogalma utat nyitott egy szerves és történelmi nézőpont számára [1883: 45]. Az állam messze nem egy szükséges rossz, hanem a társadalmi élet legmagasabb formájának lényegi feltétele.

A verseny többé már nem csalhatatlan szabályozó, így a magán és közösségi rendszereknek kölcsönhatásban kell lenniük. Az elosztás kérdése az állam feladatává vált, ám mérséklet szükséges. A gazdasági individualizmus mellett az egyenlőségen esik csorba, szocializmus esetén viszont a szabadságon („Leidet unter dem ökonomischen Individualismus gewiss die Gleichheit, so unter dem Sozialismus die Freiheit”) [1892: 24]. A társadalmi és egyéni elveket össze kell hangolni.

Az egyének társadalmi együttéléséből erednek a közösségi igények, illetve az ezekhez kapcsolódó jogok és kötelezettségek együtt. Wagner szerint ez azonban nem kérdőjelezheti meg a végső célt, az egyén jólétét. A közösségi gondok azonban elsőbbséget követelhetnek. „A közösség nem saját céljaiért létezik, de ezek a célok találkoznak az élő, igénylő, érző és gondolkodó emberi egyénekével. A közösség nem az egyes tagjaiért létezik, hanem a személyek vannak az egyesült egészéért. Tehát a közösség magasabb rendűnek, fontosabbnak és tartósabbnak tűnik, mint az egyes egyének”. („Wenn nun auch die Gemeinschaft nicht Selbstzweck ist, sondern stets Mittel für die Zwecke des Einzelnen, der allein wirklich lebenden, bedürftenden, fühlenden, denkenden, menschlichen Individuen, sondern als in der Gemeinschaft begrifflich und tatsächlich zu einer Einheit, einem Ganzen zusammengefasster Personen, so erscheint doch auch so die Gemeinschaft als das Höhere, Wichtigere und Dauerndere (oder wenigstens, vergleichen mit dem Individuum, Dauerndere) den Individuen, als auch ihren Gliedern, gegenüber”) [1893: 830].

A motiváció és a megfelelő intézmények három formája különül el, tükrözve a pszichológiai különbségeket a motivációban, amelyen a gazdasági tevékenység alapul. A magángazdasági elv („Privatwirtschaftliche oder individualistische Princip”) [1893: 773] szerint a piaci erők önérdéken, cserén és kölcsönösségen alapuló rendet teremtenek. A karitatív elv („charitative Princip”) helyettesíti az önérdéket a szabad erkölcsi tevékenységen keresztül („freie sittliche That”). A közösségi elv („gemein-

wirtschaftliche Princip”) a kettő közé esik, a megosztott érdekű egyénekből álló csoportok szükségleteinek összehozására. A közösségi szükségletekkel néhány esetben ez önként működik, ám önmagában a közösségi lélek („Gemeinsinn”) nem teszi meg. Ahogy jól megértették az ókorban, Platont és Arisztotelészt idézi itt: a mi modern atomisztikus-individualisztikus felfogásunk és az egyén elsőbbsége helyett az állami kényszer és annak az egyén általi elfogadása tekintendő a társas élet lényegi részének („und trotz und wegen unserer modernen atomistisch-individualistischen Staatsauffassung und Vorantstellung des Einzelnen”) [859. old.].

A figyelmet ezután a közösségi igények kielégítését biztosító szolgáltatások felé fordítja. Ugyan Wagner nem adott szigorú definíciót, a problémát különböző pontokon figyeli meg. Közösségi javakra („Gemeingüter”) ott van szükség, ahol „számos egyén fedezi fel, hogy közös tevékenység nélkül nem juthatnak hozzá megfelelő szolgáltatáshoz” („zahlreiche Einzelne als eine Gemeinschaft finden, dass sie nur durch gemeinsame Veranstaltung unter sich überhaupt genügend zu einer Befriedigung eines solchen Bedürfnisses gelangen können”) [1893: 835].

Wagner megkísérli magyarázni, hogy miért alakul ki ez a helyzet. „A közszolgáltatások természete olyan, hogy a nyújtott szolgáltatások hasznaiból a fogyasztókat nem lehet kizárni. A szolgáltatásnyújtás költséget jelent, amely emelkedik a növekvő ellátással, igaz nem feltétlenül arányosan. Az egyének nyeresége nem mérhető pontosan, a csereérték nem meghatározható”. („Die Natur des Leistungen für manche Arten der Bedürfnisbefriedigung bringt es mit sich, dass Einzelnen die Theilnahme an dem betreffenden Vortheil oder Genuss nicht vorzuenthalten ist, wenn die Leistung überhaupt erfolgt. Die Herstellung der Leistung macht hier ferner öfters Kosten, welche wenig oder gar nicht, jedenfalls nicht im Verhältniss des grösseren Umfangs an den Vortheilen der Leistung wachsen. Die Vortheile lassen sich für den Einzelnen auch nicht genau messen, ein Tauschwerthanschlag dafür erscheint unausführbar”) [1893: 919]. Ráadásul, a közszolgáltatások nem értékesíthetőek („speziell verkäuflich”) és a nyújtott szolgáltatás kifizetése („Endgeltlichkeitsverhältnis”) nem megoldható [1893: 831; 1883: 14]. Ezek csak kötelezően beszedett adókból fizethetőek, és ez így marad az idők végezetéig. („Solange 'Menschen', Menschen heissen”) [1893: 863].

Wagner, ahogy az idézetek mutatják, tudatában volt a közszolgáltatás szükségessége mögötti technikai kérdéseknek. A kizárhatatlanság, az oszthatatlanság, a fix költségek és a potyautas probléma mind feltűnnek a látóhatáron, és von Stein-nél vagy Schäffle-nél sokkal közelebb jutott az angolszász *közjavak* modellhez. Ám a magánszükséglet előfeltétel elfogadása, amelyen a közjavak megközelítés alapul, megkíváná az egyén „közösségi” szerepéről való lemondást.

Noha a közösségi és magánigények különböznek, Wagner, ahogy von Stein és Schäffle is, megkívánta az államtól, hogy a magánszektor költség és bevétel alapelveivel összhangban vezesse a háztartását. A közkiadások azonban nincsenek olyan rögzített korlát alá vetve, mint a magánszféra esetén. A helyes szint a közszolgáltatások hasznosságától, a gazdaság termelékenységéhez való hozzájárulásától és a szabad jövedelmek rendelkezésre álló szintjétől fog függeni.

Wagner, von Steinhez hasonlóan az állami tevékenység természetét történelmi kontextusban elemezte [1892: 892]. Az állami tevékenység folyamatosan bővülni fog, mivel mindig újabb szükségletek merülnek fel, és a régiek továbbra is

megmaradnak². Az állam növelni fogja szerepét olyan területen is, mint a jólét és a kultúra [900. old.]. Wagner politikai és társadalmi filozófiája, ahogy korának más vezető alakjai a német „katedraszocialista” iskola tagjai közül is, megelőzte a New Deal-t és a XX. század közepi nyugat-európai fejlődést. Nem foglalkoztak azonban azzal, hogy az állami szolgáltatásnyújtás illetve transzferfizetés kiterjesztése mekkora mértéket fog ölteni. Úgy tűnik, Wagner inkább a szolgáltatásokra helyezte a hangsúlyt, ám a későbbi fejlődés cáfolta őt. Megemlíthető az is, hogy a szociálpolitikai célok, adózási filozófiájának hangsúlyait tekintve, ebben az összefüggésben nem emelkedtek ki. Míg „der sozialpolitische Gesichtspunkt”, a szociálpolitikai nézőpont [1890: 383] és „der sozialpolitische Steuerbegriff”, az adózás szociálpolitikai fogalma [1890: 270] az adózás összefüggésében korlátlanul használt kifejezések, úgy tűnik nincsen a *sozialpolitisches Princip*-nek kiterjesztése, amely általában alkalmazható a költségvetésre, és lefedné a költség- és bevételoldalt is.

1.2.5. A marginalisták

A von Stein, Schäffle és Wagner munkáiból ismert fiskális folyamat államközpontú nézete hosszú időn keresztül virágzott, miközben osztrák, olasz és svéd közgazdászok inkább az individualisztikus megközelítést csiszolgatták, felhasználva a határhaszon-elemzés újonnan kifejlesztett eszközeit az állami szektorban. Ezen művek főként németül jelentek meg, így üzenetüket már nem volt olyan könnyű figyelmen kívül hagyni, mint az angol szerzőkét. Az új megközelítést azonban nem üdvözölte a főáramú Finanzwissenschaft, mivel nem illett a hagyományába. Ennek ellenére a főleg német nyelvű tudósok által megalkotott új iskola jelentette azt az alapot, amelyen a későbbiekben a modern kiadáselmélet angol nyelvű modelljei alapultak. Emiatt tömören visszatérünk most rá.

1.2.5.1. Carl Menger. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* [1871] című művének első kiadásában a javak természetéről és értékéről ír, ám a második kiadás (amelyet fia jelentetett meg 1923-ban) kibővült az igények (Bedürfnisse) kialakulásának és kifejezésre jutásának vizsgálatával is. Különbség tehető az igények között aszerint, hogy kielégítésük egoista vagy altruista ösztönzésen alapul, vagy hogy a kielégítése hogyan osztható meg.

Többféle eset is megkülönböztethető. Ha hasonló ízlésű egyének hasonló termékek által, illetve hasonló erőforrásokból igénylik szükségleteik kielégítését, akkor a tisztán magánigények területén maradunk. A közös igények („Kollektivbedürfnisse”) olyan helyzetekben merülnek fel, amelyekben „számos, hasonló magánigénnyel rendelkező egyén egyetlen jószágot (egyéni használatra, és ez a jószág nem osztható) igényel, a magánszükségletek mellett” [1923: 8]. Illusztráció gyanánt a szállítási lehetőségeket, illetve a vízrendszereket említi Menger, de hozzátehetné volna Mill világítótornyát is. Tekintsünk egy olyan esetet, amelyben az igény alárendeltje nem az osztozó egyének teljes egésze, mint egy „magasabb rendező egység, sem az egyes egyén, hanem minden egyes egyén összessége, mindegyik együtt az összes többivel” [1923: 8]. Az egyén az alapvető alárendeltje az igénynek,

² Ezt nevezzük Wagner törvényének (a szerk.)

a közösségi vonás csupán a fogyasztás társas formájából adódik. Az általános magánigényektől („allgemeine Privatbedürfnisse”) Menger elkülöníti a csoportigények („Verbandsbedürfnisse”) esetét. Itt olyan helyzetekre céloz, amelyekben a csoportok, szervezetek válnak az igények alárendeltjeivé. Ilyen igények születnek ott, ahol a szervezetek az egyének közös igényeinek összehozására (vagy ami még jobb, egyéni igények által megkívánt közösségi cselekvésre) egy független természetet fejlesztenek ki a „Träger”-ük, a közvetítő intézmény vezetése alatt. Menger sokak szerint [Schmidt, 1964: 336] a közösségi igénynek egy lehetséges értelmezését alkotta meg, noha a triászi hagyomány hasonló fogalmától eltérő jelentéssel.

1.2.5.2. Emil Sax. A fiskális elmélet modern formájának megfogalmazására Emil Sax tette az első kísérletet *Grundlegung der Theoretischen Staatswirtschaft* [1887] című művében, majd ezt egy későbbi munkájában, a *Die Wertunstheorie der Steuer*-ban [1924] újrafogalmazta. Modelljében a költségvetési folyamat az egyének, és nem az állam preferenciáira felel. Ezen preferenciák magukban foglalják mind a magán-, mind a közösségi igényeket, ám a megkülönböztetés már nem indokolt. Végző soron a problémát nála nem az igények természetében rejlő különbségek jelentik, hanem a köz- és magánjavak elérésének eltérő jellege.

Minden igényt hatékonyan elégítenek ki, azaz az erőforrásokat ott használják fel, ahol magasabb értéket érnek el. Minden magánjavak által elégíthető ki, melyeket megosztunk aszerint, hogy a hozamok meghatározhatóak-e az egyes egyéneknél, és amikor (a közösségi igények sajátosságainak megfelelően) ez nem tehető meg. Az előbbi esetben a közszolgáltatás finanszírozása haszon-adózásért kiált, a piaci megoldás analógiájára. A közösségi igények esetében az egyes egyének haszna nem állapítható meg, csak a közösség haszna értelmezhető. Az értékelésnek közös alapon kell megtörténnie, az egyén önállóan nem képes rá.

Demokratikus berendezkedés esetén ez szavazás által megoldható, hiszen így bizonyos csoportok érdekei kifejezésre jutnak és tükröződnek az értékelési eljárásban. Mivel Sax szerint az egyéni hasznok nem mérhetőek, a költség elosztása nem határozható meg a hasznok eloszlása alapján. Az „ekvivalencia szabály alkalmazása” helyett „jövedelemarányos adózás kívánatik meg”. A közösségi szükségletek kielégítését célzó adózás megkívánja a „közös költség kiértékelését, az egyéni költségmegosztás ekvivalenciáján alapulva, a kölcsönös kapcsolat feltételezésével” [1924: 187].

Sax tehát megmarad az egyéni és közösségi értékelési folyamat közötti függésben. Mivel érvelése szerint a közszolgáltatások hozamai „oszthatatlanok”, az egyének nem tudják kiértékelni a személyesen elért hozamot. Csak a csoport által elért hozamot tudják kiértékelni. Finanszírozásuk eszerint arányos adózást kíván meg, és a szavazók ezen az alapon választhatják ki az ellátás általuk preferált szintjét. Az oszthatatlanság jelentését félreértve, Sax nem látta meg – ahogy Wagner [1893: 769] és *Seligman* [1928: 205] sem – hogy az ugyanazon nem-versengő szolgáltatás közös fogyasztásában való részvétel összeegyeztethető azzal, hogy az egyes egyén kiértékelje az abból származó személyes hasznát, a szolgáltatás fizikai oszthatatlansága ellenére.

1.2.5.3. Friedrich von Wieser. Saxot követve, a közjavak gazdasági megfogalmazására tett kísérletet von Wieser *Der Natürliche Werth* [1889] című művének záró szaka-

szában. Az egyének közötti kölcsönhatásban a piacon az érték, mint csereérték jelenik meg, noha a kulcstényező az egyes egyének számára a használati érték. Ezen formák mögött a természetes érték fogalma nyugszik, amely a javak mennyiségének, funkciójának és azok hasznosságának függvénye. Ugyanez az alapelv érvényesül az államilag biztosított javak értékelésénél.

Von Wieser visszautasította azt az érvelést, hogy a magángazdaság szereplői egyéni vagy személyes, az állami szféra szereplői pedig közösségi vagy közös szükségletekkel találkoznak. A közösségi gondok, teszi hozzá, az egyéni magándöntéseken keresztül találkoznak, és az egyéni érdekek gyakran közös cselekvésen keresztül találkoznak. Kell tehát lennie valamilyen körülménynek, függetlenül az igények természetétől, ami meghatározza a gazdasági feladatok piac és állam közti felosztását („Es muß daher ein Umstand, der nicht die Natur des Bedürfniss selber betrifft, für die Vertheilung der wirtschaftlichen Aufgabe entscheidend sein”) [214. old.]. E felismerés hiánya tartotta vissza a Finanzwissenschaft-ot a közjavak központi problémájával való foglalkozástól.

A természetes érték elve, érvel von Wieser, tartható mind a magán-, mind a közszférában, igaz némileg eltérő értelmezéssel. Amíg a magánjavak esetén a piac végrehajtja az átalakítást a mennyiségről értékre, a közjavak esetében ez az érdekeltek bizonytalan és szubjektív értékelésétől függ. Mindazonáltal von Wieser nagy fontosságúnak tartja a gyakorlati politikára nézve a felismerést, hogy ugyanazon gazdasági alapelveket alkalmazzák mindkét szektorban. Az erőforrások megoszthatók a magán- és közhasználat között a maximális hasznosság elérése érdekében, és az állam képes őket a szereplők jövedelmeivel arányosan allokálni. Az egyéneknek aszerint kellene fizetniük, hogy mennyire értékelik az adott közszolgáltatást, és ez az egyenérték jövedelmük növekedésével párhuzamosan növekedne. Azonos adóösszegnek nem azonos az értéke, az azonos érték eléréséhez pedig nem ugyanakkora összegek kellene. („Gleiche Steuersummen haben ungleichen Werth, der gleiche Werth ist durch ungleiche Steuersummen zu bestimmen”) [233. old.]. Ez, teszi hozzá, progresszív adózást kíván.

1.2.5.4. Knut Wicksell és Erik Lindahl. A nagy áttörés Wicksell termékenyítő *Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens* [1896] című művével jött. A közjavak modern elméletéhez való hozzájárulását észlelték, ám garantált az újabb elakadás. Mivel Sax és más marginalisták ihlették, valamint német nyelven írt, a Wicksell-Lindahl modell történetünk része, noha üzenetét nem tette magáévá a német hagyomány.

Wicksell modellje elfogadja, hogy minden jószág, akár magán-, akár közszolgáltatás, egyéni igényeket elégít ki. A közösségi igények eszméjével felhagy. Az igények, akár magán, akár közszolgáltatás útján elégülnek ki, párhuzamosan kerülnek be az egyén hasznossági függvényébe. A közös igények elutasításával tehát a köz- és magán-szükségletek közti különbség csak a kielégítésükre szolgáló jószágok különbségeivel magyarázható.

A magánjavak esetén az egyéni haszonélvező olyan árat fizet, amely megegyezik az utolsó egység elfogyasztásából származó haszonnal. A különbség pusztán a szolgáltatás folyamatából ered. Magánjavak esetében a hasznok feloszthatók, és az egyéni haszonélvezők számára meghatározhatóak. A piaci kínálat egységes árat

enged, ám a vásárolt mennyiségek különböznek. Közjavak esetében egyazon kínálaton osztoznak mindannyian, ez tehát különböző árakat kíván meg.

Wicksell készségesen elfogadja az egyenlő határhaszon és ár elvét, emiatt kívánja meg a közjavak differenciált árazását. Szerinte ez a pénzügytudomány egyik törvénye („finanzwissenschaftliches Gesetz”), ami nem feltétlenül fordítható le pénzügypolitikai szabályra („finanzpolitisches Postulat”) [1896: 8]. Az egyén saját döntéseire hagyatkozva nem fog önként hozzájárulni a közszolgáltatások biztosításához. Akár sokat, akár keveset fizet valaki, ez csak alig fog hatni a közszolgáltatás szintjére, a tényleges célját összességében nem éri el („Denn, ob er viel oder wenig zahlte, wird meistens auf dem Umfang der Staatsleistungen einen so geringen Einfluss haben, dass er selbst davon so gut wie gar nichts verspürt”) [100. old.]. Ennélfogva a preferenciáikat nem nyilvánítják ki és így a közszolgáltatás biztosítása nem lehet az egyes egyének feladata („Die Herstellung der öffentlicher Güter kann somit unmöglich das Werk des einzelnen Individuums sein”) [101. old.] Az egyöntetűség csak az összes többi egyénnel, illetve azok meghatalmazottjaival folytatott tanácskozás útján biztosítható. Miként rendezendő ilyen tanácskozás, azaz miként érhető el a cél [82. old.]?

Wicksell elfogadta a társas, illetve nem-versengő fogyasztást, mint a probléma kulcsát, ám nem vizsgálta a hatékonysági feltevésekre vonatkozó jelentőségét. Ehelyett azon fáradozott, hogy megmutassa, miként érhető el hatékony eredmény a gyakorlatban. Vizsgálódásai középpontjába a preferenciakinyilvánítás és a potyautas probléma került. A megoldás szavazási folyamat útján érhető el, ám e folyamatnak némileg mások a sajátosságai, mint Sax esetében. Sax a szolgáltatás szintjének megválasztását kérte a szavazóktól, a választott szintet pedig jövedelemarányos adóztatással finanszíroznák. Wicksell preferenciáik kinyilvánítására kívánja rávenni az egyéneket, elvárva tőlük, hogy a nyújtandó szolgáltatások szintje mellett annak költségeiből való saját részesedésükről is szavazzanak. Ideális esetben, tranzakciós költségek nélkül, ez egyértelmű és Pareto-optimális megoldáshoz vezet. A gyakorlatban ez az eredmény megközelíthető szavazattöbbségi szabállyal, anélkül hogy a kisebbség vétójoget kapna.

Később *Lindahl* kiterjesztette a modellt. *Gerechtigkeit der Besteuerung* [1919] című művében megmutatta hogyan érhető el kvázi-piaci megoldás a nem-versengő közjavak szolgáltatásánál a kínálati és az egyéni keresletek vertikális összegeként kapott aggregált keresleti görbék metszéspontjával. Figyelmét arra összpontosította, hogy miként működhet egy ilyen piac a tökéletlen verseny feltételei mellett.

1.2.5.5. Lezárás. Noha Sax munkássága nem tökéletes, egy új irányzatot teremtett, és így a fiskális elmélet legjelentősebb német művelői között említendő [von Beckerath 1952: 449]. A főáramhoz tartozó szerzők részéről azonban csekély pártfogást kapott. Sax nehézkes stílusa erre adhat némi magyarázatot, de inkább a hagyományos gondolkodókhoz viszonyítottan túlságosan individualisztikus felfogása lehet ennek oka. A rangos *Handbuch der Finanzwissenschaft* első kiadása elutasította Sax elméletét annak „tisztán közgazdasági” és határhaszon-alapú megközelítése miatt, és hogy semmibe veszi a törvényes, etikus és társadalmi nézőpontját a problémának [Meisel 1925: 274]. A *Handbuch* második kiadásában von Beckerath ismét bukottnak nyilvánította a modellt, mert semmibe veszi az állami cselekvés alapvetően politikai

természetét és nem sikerül felismernie az adó-ár analógia és a politikai cselekvés természete közötti „leküzdhetetlen rést” [von Beckerath 1952: 455] *Neumark* hasonló ítéletet alkotott [1961: 59]. Összességében tehát elutasították a határhaszonmégközelítést, nem pusztán nehéz gyakorlati alkalmazhatósága miatt, hanem mert túl individualisztikus és nem összeegyeztethető a Finanzwissenschaft közösségibb hagyományával.

1.2.6. Az 1920-as évek

Von Stein, Schäffle és Wagner triászát, illetve a marginalista modell elutasítását követően a német közpénzügy „elaludt”. A történeti iskola hagyományai és intézményi szemlélete ellenére elvesztette alapját [Häuser 1994: 147].

A közpénzek természetéről folyó élénk vita azonban rövidesen újra előkerült az 1920-as években. Ez a vita azonban nem fordult a marginalista iskola felé, sokkal inkább a hagyományos kérdésekkel foglalkozott, az állam természetével és annak szerepével a közháztartás irányításában. Kivétel ez alól *M. Cassel* [1925], akire Sax munkássága erőteljes hatást gyakorolt.

A vita egyik szélsőséges képviselője, *H. Ritschl* [1931] Adam Müller romantikus államnézetéhez tért vissza, a köz- és magánszektor működésének mikéntje közötti alapvető különbségek vizsgálatához. Noha elismeri, hogy magán és közösségi igényeket is megtapasztalnak az egyének, ez a megtapasztalás különböző jellegű. Ritschl a közösségi igények esetében elszakad Von Stein értelmezésétől, valamint saját korábbi nézeteitől [1925], fogalmazásmódja náci befolyásra enged következtetni: a társadalomban ugyanaz a pénz kering, a közösségben ugyanaz a vér („In der Gesellschaft rollt das gleiche Geld, in der Gemeinschaft aber das gleiche Blut”) [34. old.]. Az adófizetés nem ellenszolgáltatásnak tekintendő, hanem, mint Müllernél, „szent kötelességnek”, a közösségi igények fenntartása magunkra vállalásának. A közösségi igények foglalják el a központi szerepet és különböznek a magánfogyasztástól, ugyanakkor nem rajzolható világos határvonal a közösségi és magánigények közé.

Gerhard Colm Volkswirtschaftliche Theorie der Staatsausgaben [1927] c. művében mellőzi a közigenyek és -javak természetét. A figyelmet arra irányítja, miként működik a költségvetés kiadási oldala. Wagnert követve, az állam közgazdaságtanát egy önálló közgazdasági rendszernek tekinti, annak saját törvényeivel, amelyek különböznek ugyan a piaci elvektől, de ugyanannak a közgazdasági hatékonysági alapszabálynak vannak alávetve. A magánvállalkozás nyereségért működik és piacra reagál, a kormányzat pedig olyan feladatok teljesítésére jön létre, amelyeket a magasabb rangú szint, végső soron az állam felső szervei, jelölnek ki [7. old.]. A közösségi gazdaságtannak hatékonyan kell megoldania ezeket a feladatokat. Colm számára e hatékonyság biztosítása jelentette az egyik kihívást. Mivel az állam nem adja el szolgáltatásait, azok értékét költségeik alapján kell kimutatni [74. old.]. A feladatok megállapítója a fennálló hatalom, a történelmileg feltételezett intézmények formájában, például a demokratikus kormányzat a modern berendezkedésben.

A fiskális elemzés célja a végrehajtandó feladatok értékelése és fedezetük kidolgozása, nem meghatározásuk és kiválasztásuk, a tervgazdálkodás adott céljainak megvalósításával analóg módon. A terv önmagában, nem mint von Stein merkantilista működési nézetében, a történelmileg feltételezett állam által meghatározott.

Colmhoz hasonlóan *Otto Pfleiderer* [1930] is megkerüli azt a kérdést, hogy milyen szükségleteket kell az államnak kielégítenie. Ehelyett arra fókuszál, hogy hogyan illeszthető a kialakuló kiadás- és bevételáramlás a nemzeti jövedelem elszámolásához. A hagyományos német jövedelemelemzés kérdésére épülve a magán- és közszektor integrációjának újabb távlatát nyitotta ezzel meg, lefektetve a fiskális politika makroökonómiai szerepének alapját.

Meg kell még említeni néhány, ebben a korszakban született fiskális szociológiai hozzájárulást is [Schumpeter 1918; Goldscheid 1925; Sultan 1932; Mann 1934]. Bár részben hatott rájuk a marxizmus, ezen tanulmányok folytatták a korábban von Stein munkáiban is megtalálható szociológiai szempontok elemzését, ám aligha váltották be a fiskális szociológia nagy reményeit, amelyeknek Schumpeter adott hangot 1918-ban.

A húszas évekkel végéhez ért az, amit itt a Finanzwissenschaft hagyományának nevezünk. A második világháború után a német közgazdászok az angolszász modell szellemében folytatták a fiskális elemzést. A német hagyomány beolvadt a „public economics”-ba. *(A tanulmány második részét folyóiratunk következő számában közöljük.)*

FORDÍTOTTA: VARGA ERZSÉBET

IRODALOM

- Arrow, K. J. (1951): *Social Choice and Individual Values*, New York.
- Atkinson, A. B. (1983): *Social Justice and Public Policy*, London.
- Bastable, C. F. (1892): *Public Finance*, London.
- v. Beckerath, E. (1952): „Die Neuere Geschichte der Deutschen Finanzwissenschaft”, in W. Gerloff–F. Neumark (szerk.): *Handbuch der Finanzwissenschaft*, 2nd ed., vol. I, Tübingen, 416–468. old.
- Bentham, J. (1789): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London.
- Bentham, J. (1802): „Principles of the Civil Code”, in: J. Bowring (szerk.): 1931, *The Works of Jeremy Bentham*, vol. 1, New York.
- Bergson, A. (1938): „A Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics”. *Quarterly Journal of Economics*, 52: 310–334.
- Bowen, H. (1948): *Toward Social Economy* New York.
- Brennan, G.–J. Buchanan (1977): „Towards a Tax Constitution for Leviathan”. *Journal of Public Economics* 8: 255–274.
- Buchanan, J. (1960): „La scienza delle finanze: The Italian Tradition in Fiscal Theory”, in J. Buchanan: *Fiscal Theory and Political Economy*, Chapel Hill, 24–74. old.
- Buchanan, J.–G. Tullock (1962): *The Calculus of Consent*, Ann Arbor.
- Cassel, M. (1925): *Die Gemeinwirtschaft – Ihre Stellung und Notwendigkeit in der Tauschwirtschaft*, Leipzig.
- Colm, G. (1927): *Volkswirtschaftliche Theorie der Staatsausgaben*, Tübingen.
- Dalton, H. (1936): *Principles of Public Finance*, London.

- Diamond, P.-J. Mirrlees (1971): „Optimal Taxation and Public Production, I. Production Efficiency; II. Rate Rules”. *American Economic Review* 61: 8–27; 261–270.
- Dietzel, C. (1855): *Das System der Staatsanleihen im Zusammenhang der Volkswirtschaft betrachtet*, Heidelberg.
- Edgeworth, F. Y. (1897): „The Pure Theory of Taxation”. *Economic Journal* 8, újra-nyomva in: F. Y. Edgeworth (1925): *Papers Relating to Political Economy*, vol. II, London, 63–125. old.
- Fisher, I. (1942): *Constructive Income Taxation*, New York.
- Goldscheid, R. (1926): „Staat, öffentlicher Haushalt und Gesellschaft. Wesen und Ausgaben der Finanzwissenschaft vom Standpunkte der Soziologie”, in: W. Gerloff-F. Meisel (szerk.), *Handbuch der Finanzwissenschaft*, vol. 1, Tübingen, 146–184 old.; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave-A. T. Peacock (szerk.) 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 202–213. old.
- Haig, R. M. (1921): *The Federal Income Tax*, New York.
- Harsanyi, J. (1955): „Cardinal Welfare, Individualistic Ethics and Intergenerational Comparisons of Utility”, *Journal of Political Economy* 73: 309–321.
- Häuser, K. (1994): „Finanzwissenschaft der zwanziger Jahre und das Ende der Historischen Schule”, in: H. Rieter (szerk.): *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie. XIII Schriften des Vereins für Socialpolitik*, Berlin, 143–164. old.
- Heilman, M. (1984): *Lorenz von Stein und die Grundprobleme der Steuerlehre*, Heidelberg.
- v. Herman, F. (1832): *Staatswirtschaftliche Untersuchungen*, München.
- Hicks, U. K. (1947): *Public Finance*, London.
- Hobbes, T. (1651): *Leviathan*, C. B. Macpherson (szerk.): 1968, Pelican Classics, New York.
- Hotelling, H. (1938): „The General Welfare in Relation to Taxation and Utility Rates”, *Econometrica* 6: 242–269.
- Hume, D. (1739): *A Treatise of Human Nature*, L. A. Selby-Bigge (szerk.): 1896, Oxford.
- v. Jakob, L. (1821): *Die Staatsfinanzwissenschaft*, Halle.
- Jenkin, F. (1871): „On the Principles which Regulate the Incidence of Taxes”, in: *Proceedings of the Royal Society of Edinburgh*, Session 1871–72, Edinburgh.
- v. Justi, J. (1762): *Ausführliche Abhandlung von denen Steuern und Abgaben*, Königsberg.
- Kaldor, N. (1955): *An Expenditure Tax*, London.
- Lerner, A. (1944): *The Economics of Control*, New York.
- Little, I. M. D. (1951): „Direct vs. Indirect Taxes”, *Economic Journal*, 61: 577–584.
- Lotz, J. (1807): *Revision der Grundbegriffe der Nationalwirtschaftslehre*, Koburg.
- Mann, F. K. (1931): „Die Gerechtigkeit in der Besteuerung”, in: H. Teschemacher (szerk.): *Beiträge zur Finanzwissenschaft. Festgabe für Georg von Schanz zum 75. Geburtstag* vol. II, Tübingen, 112–140. old
- Mann, F. K. (1933): „Finanzsoziologie. Grundsätzliche Bemerkungen” *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 12: 1–20.
- Marshall, A. (1890): *Principles of Economics*, London.
- Marshall, A. (1917): *After War Problems*, London.

- Mazzola, H. (1890): *I dati scientifici della finanza pubblica*, Roma; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.) 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 37–47. old
- Meisel, F. (1926): „Geschichte der deutschen Finanzwissenschaft im 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart”, in: W. Gerloff–F. Meisel (szerk.): *Handbuch der Finanzwissenschaft*, vol. I, Tübingen, 245–290. old.
- Menger, C. (1871): *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, K. Menger (szerk.): 1923, 2nd ed., Wien.
- Mill, J. S. (1848): *Principles of Political Economy*, London.
- Musgrave, R. A. (1959): *The Theory of Public Finance*, New York.
- Musgrave, R. A. (1987): „Merit Goods”, in: J. Eatwell (szerk.): *Finance. The New Palgrave*, New York.
- Musgrave, R. A.–A. T. Peacock (szerk.), 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London.
- Müller, A. (1809): *Die Elemente der Staatskunst*, Berlin.
- Neumark, F. (1961): „Nationale Typen der Finanzwissenschaft”, in: F. Neumark: *Wirtschafts- und Finanzprobleme des Interventionsstaates*, Tübingen, 81–95. old
- Pigou, A. C. (1920): *The Economics of Welfare*, 4th ed., London.
- Pigou, A. C. (1928): *A Study in Public Finance*, London.
- Pfeiderer, O. (1930): *Die Staatswirtschaft und das Sozialprodukt*, Jena.
- Rawls, J. (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge.
- Ramsey, F. P. (1927): „A Contribution to the Theory of Taxation”, *Economic Journal* 27: 47–61.
- Rau, K. (1864): *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, Leipzig.
- Ricardo, D. (1817): *The Principles of Political Economy and Taxation*, Everyman's Library, 1957, New York.
- Reschl, H. (1925): *Theorie der Staatswirtschaft und Besteuerung*, Bonn.
- Reschl, H. (1931): *Gemeinwirtschaft und kapitalistische Marktwirtschaft*, Tübingen; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.) 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 233–241. old.
- Rabins, L. (1932): *The Nature and Significance of Economics*, London.
- Samuelson, P. (1954): „The Pure Theory of Public Expenditures”, *Review of Economics and Statistics* 36: 387–389.
- Sax, E. (1887): *Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft*, Wien.
- Sax, E. (1924): „Die Wertungstheorie der Steuer”, *Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, N. S. 4: 191–240; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.) 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 177–189. old.
- Schäffle, A. (1861): „Mensch und Gut in der Volkswirtschaft”, *Deutsche Vierteljahresschrift*, 232–307. old
- Schäffle, A. (1873): *Das Gesellschaftliche System der Menschlichen Wirtschaft*, 3rd ed., vol. 2, Tübingen.
- Schäffle, A. (1880): *Die Grundsätze der Steuerpolitik und die schwebenden Finanzfragen Deutschlands und Österreichs*, Tübingen.
- Schäffle, A. (1896): *Bau und Leben des Sozialen Körpers*, 2. Band, *Specielle Sociologie*. 2nd ed., Tübingen.

- Schanz, G. (1896): „Der Einkommensbegriff und die Einkommenssteuergesetze”, *Finanzarchiv* 13: 1–87.
- Schefold, B. (1993): „Glückseligkeit und Wirtschaftspolitik: Zu Justi's 'Grundsätze der Policy-Wissenschaft’”, in: B. Schefold (szerk.): *Vademecum zu einem Klassiker des Kameralismus*, Düsseldorf, 5–44. old.
- Schmidt, K. (1964): „Zur Geschichte der Lehre von den Kollektivbedürfnissen”, in: N. Kloten et al. (szerk.): *Systeme und Methoden in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften. Erwin von Beckerath zum 75. Geburtstag*, Tübingen, 335–362. old.
- v. Schmoller, G. (1863): „Die Lehre vom Einkommen”, *Zeitschrift für die Gesamte Staatswirtschaft*, 19: 1–86.
- Schumpeter, J. (1918): „Die Krise des Steuerstaates”, in: J. Schumpeter (1953): *Aufsätze zur Soziologie*, Tübingen, 1–71. old.
- Schumpeter, J. (1954): *History of Economic Analysis*, New York.
- Seligman, E. (1908): *Progressive Taxation in Theory and Practice*, 2nd ed., New Jersey: Princeton.
- Seligman, E. (1928): „Die gesellschaftliche Theorie der Finanzwirtschaft”, in: H. Mayer (szerk.): *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*, vol. 4, Wien, 205–245. old.
- Shoup, C. (1960): *Ricardo on Taxation*, New York.
- Sidgwick, H. (1883): *The Principles of Political Economy*, London.
- Simons, H. (1950): *Federal Tax Reform*, Chicago.
- Smith, A. (1776): *The Wealth of Nations*, vol. 2, Everyman's Library (1958). London.
- Smith, A. (1759): *The Theory of Moral Sentiments*, D. D. Raphael–A. L. Macfie (szerk.), 1976, Oxford.
- Spann, O. (1910): *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre*, 1929-es kiadás, Leipzig.
- v. Stein, L., (1885a): *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Erster Theil, 5th ed., Leipzig.
- v. Stein, L., (1885b): *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Zweiter Theil, Erste Abteilung, 5th ed., Leipzig.
- Sultan, H. (1950): „Finanzwissenschaft und Soziologie”, in: W. Gerloff–F. Neumark (szerk.): *Handbuch der Finanzwissenschaft*, 2nd ed., vol. 1, Tübingen, 66–97. old.
- Teschemacher, H. (1928): „Über den traditionellen Problemkreis der deutschen Finanzwissenschaft”, in: H. Teschemacher (szerk.): *Beiträge zur Finanzwissenschaft. Festgabe für Georg von Schanz zum 75. Geburtstag* 12. März 1928, vol. 2, Tübingen, 422–441. old.
- Tobin, J. (1970): „On Limiting the Domain of Inequality” *Journal of Law and Economics* 13: 263–277.
- Wagner, A. (1883): *Finanzwissenschaft*, Erster Theil, 3rd ed., Leipzig; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.), 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 1–8. old.
- Wagner, A. (1890): *Finanzwissenschaft*, Zweiter Theil, 2nd ed., Leipzig; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.), 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 8–15. old.
- Wagner, A. (1892): *Grundlegung der politischen Oekonomie, Erster Theil, Grundlagen der Volkswirtschaft*, Erster Halbband, 3rd ed., Leipzig.

- Wagner, A. (1893): *Grundlegung der politischen Oekonomie, Erster Theil, Grundlagen der Volkswirtschaft, Zweiter Halbband*, 3rd ed., Leipzig.
- Wicksell, K. (1896): *Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens*, Jena; részben angolul is elérhető in R. A. Musgrave–A. T. Peacock (szerk.), 1958: *Classics in the Theory of Public Finance*, London, 72–118. old.
- v. Wieser, F. (1889): *Der Natürliche Werth*, Wien.
- Wilke, G. (1921): „Die Entwicklung der Theorie des staatlichen Steuersystems in der deutschen Finanzwissenschaft im 19. Jahrhundert”, *Finanzarchiv*, 38: 1–10.